

Анотації

Циновая М. В. К вопросу о становлении украиноведения в Гарвардском университете.

В статье рассмотрены факторы, которые способствовали становлению в Гарвардском университете (США) центра изучения украинской истории, литературы, культуры. Отмечена роль профессора О. Прицака в организации Украинского научного института Гарвардского университета (УНИГУ). Обозначена также роль украинской общины в США, в частности студенческих организаций.

Tsinova M. V. On the establishment of Ukrainian Studies at Harvard University.

The article describes the factors which contributed to the establishment of Harvard's University (USA) centre for the Study of Ukrainian history, literature and culture. The role of Professor O. Ptitsak in the organization of Ukrainian Research Institute at Harvard University (URIHU) was also mentioned. The article also outlines the role of the Ukrainian community in the United States and students' organizations in particular.

І. І. Ярмошик

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНИ ТА СЛОВ'ЯНЩИНИ ЗОРІАНА ДОЛЕНГИ-ХОДАКІВСЬКОГО (1784–1825)

Історико-краєзнавчі традиції вивчення минулого волинського регіону нараховують уже більше двох століть. Започаткувалися вони на зламі XVIII–XIX століть. Це був досить складний час в історії Волині, коли сталися значні зміни в її суспільному, економічному, культурному житті. Після другого поділу Польщі (1792) Східна Волинь разом з Київщиною та Брацлавщиною увійшли до складу Російської імперії. У травні 1793 року було утворено Ізяславське намісництво на чолі з генерал-губернатором М. Кречетніковим, яке включало Мінську, Брацлавську та Ізяславську губернії. До складу останньої увійшла і Східна Волинь. Головним містом в планах російського уряду мав стати або Ізяслав, або Старокостянтинів.

Польське повстання під проводом Тадеуша Костюшка (1793) затримало формування адміністративно-територіальних структур губернії. Незабаром, у 1795 році, відбувся третій поділ

Польщі і до Російської імперії було приєднано і західну частину Волині. Внаслідок цього Ізяславська губернія змінила свої межі, а пізніше і назву. У 1795 році губернським містом визначено Звягель, яке було викуплене з приватної власності і переіменоване у Новоград-Волинський, а губернія стала називатися Волинською. До того часу, поки будуть збудовані адміністративні приміщення у Новограді-Волинському, губернська влада перебувала в Житомирі, який у 1804 році остаточно був затверджений центром губернії.

У першій половині XIX ст. започатковується наукове вивчення минулого Волинського краю. До цього дослідницького процесу були причетні польські, російські та українські дослідники. Саме в цей період починають формуватися наукові засади історико-краєзнавчого вивчення Волині як одного з регіонів України російськими, польськими та вітчизняними істориками. Науковий доробок українських істориків та краєзнавців був проаналізований автором цієї статті у кандидатській дисертації та в інших публікаціях [1].

З огляду на логіку розвитку історичної науки в сучасній Україні та польсько-українських культурних, наукових, політичних взаємин, актуальним вбачається простежити відображення в працях польських істориків проблем минулого як Волині, так й інших регіонів України; вивчити проблеми розширення та зміни тематики, якою займалися польські дослідники, коло джерел, які при цьому ними використовувалися, методи підходу до них; розглянути вплив на дослідницький процес вивчення Волині провідних польських істориків, їх учнів, послідовників.

Наукові праці польських дослідників першої половини XIX ст., як і наступних часів, викликали зацікавленість історіографів, частково вони вже були об'єктом історіографічного аналізу.

Так у другій половині XIX ст. ряд російських істориків розглянули розвиток історичних досліджень в Польщі наприкінці XVIII — початку XIX ст. В основному вони приділили увагу проблемі занепаду польської держави у XVIII ст. Зокрема, цьому присвячено монографію Н. Карєєва “Падение Польши в исторической литературе”, працю В. Францева “Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.”; статті

В. Завитневича “Вопрос о падении Польши в польской историографии” та В. Макушева “Станислав Трембецкий замечательнейший сторонник России в польской поэзии конца XVIII века” [2].

В Україні уже в новітній час з’явилося ряд праць, у яких аналізувалися здобутки польської історіографії у вивченні регіонів України. Зокрема, у монографії Л. Баженова “Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали” систематизовано доробок істориків, археологів, етнографів, фольклористів, філологів, географів, зоологів, ботаніків, які вивчали Поділля упродовж XIX — XX ст. В іншому дослідженні цього автора — “Історичне краєзнавство Правобережної України XIX — на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія” — проаналізований доробок науковців у вивченні історії Правобережної України в XIX — на початку XX ст. З-поміж інших дослідників Л. Баженов звернув увагу і на праці польських істориків, які вивчали минуле волинського регіону, підкреслив, що на сьогодні створено значний масив волинезнавчої літератури як вітчизняних, так і польських та російських авторів, і тому виникає нагальна потреба систематизації, аналізу та оцінки її науково-фахового рівня [3].

Дослідження історії Волині першої половини XIX ст. мало ту специфіку, що їх здійснювали переважно польські та російські автори. У новоутвореній Волинській губернії на найважливіші адміністративні посади були призначені російські чиновники. Зрозуміло, що для новоприбулих службовців Волинь була невідомим краєм і вони не могли не зацікавитись її історією, культурою, звичаями. Окрім того на Волині залишались сильними позиції польської шляхти, цьому сприяв той факт, що царський уряд зберіг на Правобережній Україні за польською мовою її попередній статус. У регіоні продовжували функціонувати польські освітні заклади, засновувались нові (наприклад, Кременецький ліцей), не було обмежень і в релігійному житті.

Матеріальну та духовну культуру Правобережної України досліджували польські етнографи. Зокрема, у працях М. Балінського і Т. Ліпінського, Ф. Гіжицького, Б. Залеського, Ю. Крашевського, В. Марчинського, О. Пшездзедзького та інших містяться важливі відомості про особливості побуту, одя-

гу, обрядів, вірувань, народної творчості як українського, так і польського населення Київщини, Волині й Поділля.

Серед піонерів польської етнографії, які присвятили своє життя вивченню українського фольклору слід назвати Зоріана Доленгу-Ходаківського (справжнє ім'я Адам Чарноцький) (1784–1825). Він був уродженцем Білорусі, а свою творчу діяльність пов'язав із Волинню та Україною.

Його постать привертала увагу польських та російських історіографів уже в XIX ст. Біографічні нариси про нього опублікували Францішек Равіта-Гавронський [4] та А. Пипін [5]. Аналіз його наукової діяльності здійснив В. А. Францев [6], головну увагу приділивши його дослідженням на російських територіях, зокрема планам З. Доленги-Ходаківського по дослідженню давньослов'янських пам'яток на території Росії, словнику стародавніх слов'янських топонімів, складати який розпочав учений. Проект цих досліджень так і не був до кінця підтриманий російськими властями.

З українських науковців на творчий доробок З. Доленги-Ходаківського звернув увагу Василь Доманицький [7].

Цілісного дослідження, у якому комплексно був би проаналізований доробок цього ентузіаста — етнографа та археолога у вивченні історії Волині, іще немає. Завданням цієї статті буде звернути іще раз увагу на історико-етнографічні дослідження З. Доленги-Ходаківського, зокрема на вивчення ним минулого Волині як одного із важливих історичних регіонів України та слов'янщини взагалі.

Із 1813 року започатковуються творчі стосунки З. Доленги-Ходаківського із науковцями Кременецької гімназії. Слід відмітити, що цей навчально-виховний заклад, який був заснований за ініціативою графа Тадеуша Чацького, став важливим центром культурно-освітньої та наукової роботи. Гімназія мала добрі традиції підтримки поривів обдарованої молоді до самостійної творчості. Тут діяло Товариство юнаків Волинської гімназії (Towarzystwo Młodzianuw Gimnazjum Wołyńskiego), головою якого певний час був Кароль Сенкевич. Після смерті Т. Чацького, його наступник на посаді візитатора граф Філіп Плятер організовував літературні зустрічі, так звані “п'ятничні зібрання”, під час яких відвідувачі читали власні твори та обговорювали їх. Помітною була і діяльність Письменницького клубу

(Klub Piśmienniczy) — літературної учнівської організації, яка виросла із вищезгаданого Товариства у 1815 році. Серед членів цього клубу можна назвати відомих польських літераторів Тимона Заборовського, Юзефа Коженювського, Теодозія Сероциньського, Кароля Сенкевича, які тут працювали під творчою опікою ксьондза Алоїзія Осінського, автора численних праць на релігійні теми, про події, пов'язані із Кременцем та його навчальним закладом, монографії про життя та діяльність Т. Чацького. Науково-літературне спрямування мало і “Товариство тих, що удосконалюються в порядному мовленні і писанні” (Towarzystwo kształcających się w porządnym mowieniu i pisanii), до якого приймалися учні на підставі підготовлених ними наукових або літературних рефератів. Детальніше про діяльність гуртків у гімназії можна дізнатися з монографії М. Ролле та в розвідках М. Данілевичової [8]. Безперечно, Кременецька гімназія мала добрі умови для формування та розвитку творчих обдарувань її учнів та викладачів. Важливу підтримку у наукових починаннях молодого етнографа надав князь Адам Єжи Чарториський, який опікувався Кременецькою гімназією, підтримував її талановитих викладачів та учнів, у тому числі й З. Доленгу-Ходаківського. Ознайомившись із його науковими проектами, А. Чарториський повністю їх підтримав і схвалив, дозволив користуватись своєю багатю бібліотекою у Пулавах.

Упродовж 1814–1820 років З. Доленга-Ходаківський багато мандрував волинськими та іншими українськими землями з метою збирання етнографічного матеріалу, зокрема історичних пісень, переказів. Зібрані матеріали послужили основою для написання ґрунтовного дослідження “Про слов'янщину дохристиянську” (O sławiańszczyznie przed chrześcijaństwem), яка була видрукувана у 1818 році у науково-літературному часописі “Свічення наукове” [9], який виходив у Варшаві з 1818 року під редакцією Тимона Заборовського. Ініціаторами видання часопису були колишні вихованці Кременецької гімназії, серед яких були, окрім Т. Заборовського, К. Сенкевич, Т. Сероциньський, Ю. Коженювський та інші відомі польські культурні діячі.

Пізніше згадана праця вийшла окремим виданням у Кракові в 1835 році із виправленнями та доповненнями автора. Вона була написана за порадою князя А. Чарториського та генерала Крופінського й мала служити рекомендацією молодому вчено-

му перед науковцями Віленського університету, для того щоб вони матеріально підтримали дальші його наукові пошуки у цьому напрямку. Сам З. Доленга-Ходаківський у листі до Єжи Бандтке від 13 липня 1818 р. відгукувався про цю розвідку як про "...загальний нарис до того ж грубим стилем викладений, оскільки не мав часу удосконалити стиль. Через те, що швидше йшлося не про стиль викладу, а про саму працю, яка могла б бути втраченою" [10]. Автор не вважав свою працю завершеною, він усвідомлював труднощі вирішення поставлених наукових завдань. З. Доленга-Ходаківський вказував на недостатність наявних писемних даних про дохристиянський період в історії слов'ян. Для ґрунтовнішого вивчення того часу слід залучати фольклорні джерела, пісні, обряди. При цьому він дорікає католицькому духовенству, зокрема єзуїтам, за те, що вони не звертали уваги і нищили давній слов'янський фольклор. На противагу їм руське духовенство — грецьке та уніатське — більш уважно ставилося до цих пережитків. Особливо наголошує на поетичності малоросійських пісень (małorosyjskim, to jest południowym pieniem).

Згаданий реферат З. Доленги-Ходаківського був зачитаний на засіданні Варшавського товариства приятелів наук 22 лютого 1819 року і отримав там загальне схвалення, у тому числі й таких відомих польських істориків того часу, як Т. Свенцький, Й. Лелевель, Ш. Маєвський та інші, які висловили свої пропозиції щодо подальших досліджень слов'янської давнини. З. Доленгу-Ходаківського обрали членом цієї поважної наукової інституції, але матеріальних засобів для продовження своїх наукових досліджень він все ж не отримав (як і перед тим від Віленського університету).

У пошуках коштів для продовження своїх дослідницьких робіт він звернувся до царського уряду. Екземпляр своєї брошури із посвятним написом він подарував імператору Олександрю I, а іще один, із рекомендаційним листом князя А. Чарториського, направив тодішньому міністру освіти Росії князю Голіцину. Зрештою проект З. Доленги-Ходаківського отримав певну підтримку графа Румянцева та деяких російських істориків, у тому числі й М. Карамзіна. Досліднику було виділено 3 тис. рублів, як перший внесок на проведення обстеження слов'янських територій від Балтики до Чорного моря, при

цьому російські вчені рекомендували звернути особливу увагу на вивчення давньослов'янських городищ. У міру отримуваних результатів йому було обіцяно дальше фінансування. У результаті натурних обстежень російських губерній ним було складено карту “Слов'янські городища” та “Порівняльний словник” (Słownik porównawczy), який містив більше 7000 тис. урочищ, розташованих поблизу давньослов'янських городищ. Однак перші наукові звіти етнографа та археолога виявилися незрозумілими для академічних російських учених. Негативну оцінку роботам дали Калайдович та Н. Фус, не підтримав їх і М. Карамзін та інші історики. Фінансування досліджень З. Доленги-Ходаківського було припинено.

Основною історичною працею, опублікованою ним, залишилася згадана “O sławiańszczyznie przed chrześcijaństwem”, написана на основі реальних археологічних обстежень, переважно на Україні, та відомих на той час письмових джерел із давньої слов'янської історії. Сучасні дослідники вважають, що працю “Про слов'янщину дохристиянську” етнограф значною мірою творив саме у Кременці, як зазначив український дослідник Роман Кирчів, “...на вершині Дівочої гори у Кременці”. Слід наголосити, що керівництво Кременецької гімназії з розумінням ставилося до наукових пошуків фольклориста. Зокрема у 1814 році її директор Міхал Сціборський звернувся до підпорядкованих гімназії шкіл Волинської губернії із закликом збирати серед місцевого населення казки, пісні, обряди та інший фольклорний матеріал й надсилати його до Кременця. Про це сам З. Доленга-Ходаківський згадує у своїх працях.

У брошурі “O sławiańszczyznie przed chrześcijaństwem” він одним із перших у науковому світі проголосив тезу про праслов'янську єдність. Автор зазначив, що слов'янський люд цієї території не зібрався із вигнанців і залишків занепалих держав. Слов'яни завжди були тут корінним (pierwotnym) етнономовним народом. Вони прийшли сюди із території Індії чи Індостану і зайняли половину Європи з боку Азії. Про таке переселення, на його думку, свідчать назви сільськогосподарських знарядь, звірів, птахів, дерев. Самі ж вони взяли собі назву від слова “слава”. З. Доленга-Ходаківській першим в історіографії звернув увагу на археологічні пам'ятки слов'янської давнини — на гради і городища (grodziska i horodyszczka), для

яких наші предки обирали найзручніші місця на високих берегах рік, озер, посеред низин Полісся.

На думку З. Доленги-Ходаківського, християнство допомогло входженню слов'ян до європейської культури. В аналізованій праці автор часто звертається до українського фольклорного матеріалу. З. Доленга-Ходаківський наголосив на важливості для русинів-українців того факту, що після прийняття християнства “вони мали Святе письмо перекладене старослов'янською мовою... і що богослужбні книги теж були зрозумілою українцям старослов'янською мовою, на відміну від поляків-римокатоликів, які здебільшого не розуміли латиномовної Біблії і літургії”. На думку З. Ходаківського, запровадження латини почало нівелювати характерні для етнічних поляків риси, а це перешкоджало розвитку польської культури, тоді як рідна мова на Русі сприяла взаємовпливам слов'янських мов і культур. Деякі записані ним історичні пісні видрукував Михайло Максимович у своїй відомій збірці “Пісні малоросійського народу”. Свідченням визнання наукових заслуг З. Доленги-Ходаківського може служити і видання у Києві у 1974 році збірки “Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаківського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся”).

Внесок З. Доленги-Ходаківського у вивчення історії волинського регіону не можна назвати значним. Його головна заслуга у тому, що він одним із перших в історіографії переніс дослідницький інтерес до археологічної старовини із простого книжництва на реальний ґрунт вивчення конкретних археологічних пам'яток — городищ, могильників, курганів, топонімічного матеріалу. Його можна вважати зачинателем панславістичного напрямку в історіографії слов'янства. Його праці, зокрема “Порівняльний словник”, високо цінував відомий чеський дослідник слов'янства Й. Шафарик. Високу оцінку його дослідження отримали і на засіданні Московського товариства історії і старожитностей російських на засіданні 29 лютого 1824 року. На ньому знайомий З. Доленги-Ходаківського І. С. Орлай ознайомив присутніх із “любопытными сведениями о наших однородцах карпатороссах, говорящих киевским русским наречием” [11].

Напрямок конкретних археологічних досліджень слов'янської старовини знайшов відгук і серед польських учених — сучасни-

ків етнографа, зокрема у праці іншого вихованця Кременецької гімназії Кароля Сенкевича “Słowiańszczyzna” [12]. У ній автор, перегукуючись із думками З. Доленги-Ходаківського, зазначив, що слов’янщина є “przydomek wielu bratnich narodyw, miłem jest dla nas imieniem, miłem przypomnieniem spylności szczepu ruznorodnych plemion” і відповіді на проблеми її первісної історії слід шукати не в бібліотечних кабінетах, а в українських степах із лопатою в руках.

Хоч погляди З. Доленги-Ходаківського на етногенез слов’ян і “теорію городищ” сучасні дослідники не поділяють (варто пам’ятати, що ці думки були висловлені на початку ХІХ століття, коли археології як науки іще не було), слід зазначити, що це було нове слово в методиці і способах вивчення цих проблем.

Дослідження З. Доленги-Ходаківського спричинили пробудження зацікавленості народною культурою в літературі польського романтизму, вони мали вплив на формування літературного світогляду одного із представників “української школи” в польській поезії Томаша Падурри, життя і творчість якого теж пов’язані із Волиню та Кременецькою гімназією. Зокрема, З. Доленга-Ходаківський поділився із Т. Падурою текстом української народної думи про відомого діяча української козаччини Остафія Дашкевича, яку він чув із уст мандрівного українського лірника на Волині і яка лягла в основу поетичного твору Т. Падурри про цього історичного діяча [13]. Його ідеї вплинули і на інших тогочасних польських поетів-романтиків А. Міцкевича, Ю. Словацького.

Джерела та література

1. Ярмошик І. Становлення історичного краєзнавства Волині в ХІХ — на початку ХХ століть / І. Ярмошик. — Житомир: Волинь, 1998. — 22 с.
2. Кареев Н. Падение Польши в исторической литературе / Н. Кареев. — СПб., 1888. — X, 407 с.; Францев В. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст. / В. Францев. — Прага Чешская, 1906 ; Завитневич В. Вопрос о падении Польши в польской литературе / В. Завитневич. — [рік і місце видання не зазначені]; Макушев В. Станислав Трембецкий замечательнейший сторонник России в польской поэзии конца XVIII века / В. Макушев // Древняя и Новая Россия. — 1878. — № 8. — С. 261–283.
3. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ — ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. Баженов. —

- Кам'янець-Подільський, 1993. — 479 с.; Його ж. Историчне краєзнавство Правобережної України XIX — на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. — Хмельницький, 1995.
4. Rawita-Gawroński Fr. Zoryan Dołęga Chodakowski, jego życie i praca. / Fr. Rawita-Gawroński. — Lwuw, 1898. — 57 s.
 5. Пыпин А. Н. История русской этнографии. — Т. 3. — СПб., 1891. — С. 38–87.
 6. Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII — первой четверти XIX ст. / В. А. Францев. — Прага Чешская, 1906. — С. 332–375.
 7. Доманицький В. Піонер української етнографії / В. Доманицький // Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. — Т. LXV. — Кн. 3. — Львів, 1905.
 8. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. / M. Rolle — Lwuw, 1923. — 307 s; Danilewiczowa M. Życie literackie Kremieńca w latach 1813–1816. (Przyczynek do dziejów Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu) / M. Danilewiczowa // Rocznik Wołyński. — Rywno, 1931. — Т. 2. — S. 128–148; Danilewiczowa M. Towarzystwo Uczniów Liceum Wołyńskiego, ćwiczących się w porządnym mywieniu i pisaniu (Kremieńec 1818–1823). (Zarys dziejów organizacji) / M. Danilewiczowa // Rocznik Wołyński. — Rywno, 1934. — Т. 3. — S. 297–333; Danilewiczowa M. Życie naukowe dawnego Liceum Krzemienieckiego / M. Danilewiczowa. — Warszawa, 1937. — 101 s.
 9. Dołęga Chodakowski Z. O sławiańszczyznie przed chrześcijaństwem / Z. Dołęga Chodakowski // Cwiczenia naukowe. — 1818. — N. 5. — S. 3–33.
 10. Цит за: Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII — первой четверти XIX ст. — С. 335.
 11. Там само. — С. 368.
 12. Sieńkiewicz K. Słowiańszczyzna / K. Sieńkiewicz. // Sieńkiewicz K. Skarbiec historii Polskiej. — Paryż, 1840. — Т. 2. — S. 469–558.
 13. [Padurra T.] Ukrainy. Z nutoju Tymka Padurra / T. Padurra. — Warszawa: u Hustawa Hliksberga, 1844. — S. 163.

Анотації

Ярмошук И. И. Историко-этнографические исследования Вольны и славянины Зориана Доленги-Ходаковского (1784–1825).

В статье анализируются работы по историко-этнографическому изучению Вольны и древней истории славянства польского исследователя З. Доленги-Ходаковского (А. Чарноцкого) в первой четверти XIX ст., деятельность которого была связана с Кременецкой гимназией. Обращено внимание на его работу “O sławiańszczyznie przed chrześcijaństwem”.

Iarmoshyk I. I. Historical and ethnographic investigations of Volhyn and slavism by Zorian Dolenga-Khodakivskyi (1784–1825).

The article analyzes historical and ethnological investigations of Volyn' and slavism ancient history by Z. Dolenga-Khodakivski (A. Charnotskyi) in the 1-st quarter of the 19 century involved Kremenets gymnasium. Particular emphasis is placed upon his work titled "O sławiańszczyznie przed chreścijaństwem".